

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 94 (438)

СТАНОВИЩЕ ПОЛЬСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У СКЛАДІ ДЕРЖАВ ІМПЕРІЙ НА ПОЧ. ХХ ст.

Владислав Боєчко

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
Україна, 18021, м. Черкаси, бул. Шевченка, 81
e-mail: osbb53@ukr.net

Демократичні зміни у сучасному українському суспільстві, що відбулися та відбуваються, призводять до переосмислення окремих проблем історичної науки. З'явилася можливість неупередженого висвітлення тих питань, які раніше фальсифікувались або досліджувались однобічно, у контексті панівної радянської ідеології. До таких, безсумнівно, належить проблема відродження Другої Речі Посполитої. Перша світова війна, розпад багатонаціональних імперій, активізація національно-визвольних рухів слов'янських народів призвели до появи на політичній карті Європи нових незалежних держав, що визначили характер свого політичного устрою як демократичного. У цьому зв'язку доречним є аналіз основних етапів створення передумов і конкретних обставин відновлення Польщі, її інституалізації з урахуванням національних традицій і міжнародної ситуації, що склалася після Першої світової війни. Це дає змогу простежити проголошення Польської республіки як закономірної події у державницьких домаганнях польського народу та впливу різноманітних факторів на її становлення. Ми розглядаємо відродження незалежності Польщі як наслідок комбінованих дій об'єктивних і суб'єктивних чинників, але передусім як збіг національних прагнень поляків і міжнародної ситуації у післявоєнній Європі.

Історіографія проблеми представлена працями українських істориків полоністів. Важливою для розуміння історії Польщі є ґрунтовна монографія Л. Зашкільняка і М. Крикуна [1]. Використовуючи сучасну методологію та новітню джерельну базу автори всебічно дослідили основні етапи історії Польщі, та визначили основні фактори що сприяли відродженню незалежності. Однією з

основних тем, що досліджують сучасні українські вчені, є питання передумов становлення державності Другої Речі Посполитої. З цієї групи робіт варто виокремити важливі праці відомої тернопільської дослідниці Л. Алексієвець [2], оскільки в них міститься ґрунтовний аналіз передумов утворення державності, а також створення та функціонування польської політичної системи держави у 1918-1926 рр.. Наукові студії львівської дослідниці З. Баран [3] стосуються відродження та становлення Польської держави 1918-1921 рр., ролі політичних партій і рухів у політиці польського уряду щодо Східної Галичини, вирішення аграрної реформи та її реалізації у Східній Галичині. У працях черкаської дослідниці В. Кіреєвої (В. Калінчик) [4] досліджено питання становлення польської держави та її конституційний розвиток. Польська історіографія розглядає процес відродження Другої Речі Посполитої як відновлення історичної справедливості та багаторічних прагнень поколінь поляків. Серед численних робіт, в яких досліджено різні аспекти становлення Польської держави, можна виокремити дослідження Я. Паєвського і П. Лоссовського [5;6]. Я. Паєвський сконцентрував свою увагу на дії зовнішніх факторів, які створили умови відродження держави. П. Лоссовський зосередився на польському національному русі, доводячи, що вирішальним у проголошенні незалежності Польської держави був саме внутрішній чинник. Сучасні історики Польщі намагаються об'єктивно оцінювати розвиток Другої Речі Посполитої, аналізувати всю суперечливість історичних явищ і процесів що відбувались на початку століття. Передумови формування незалежності Польщі висвітлено у роботах Т. Наленча [7] та П. Вандича [8]. Суспільно-

політичні процеси у Центрально-Східній Європі були предметом наукових пошуків зарубіжних, передовсім американських істориків. Заслуговує на увагу дослідження Н. Дейвіса [9]. Це один із перших синтезів історії Польщі у західній історіографії на основі опрацювання нових джерел.

Мета статті дослідити становище польських земель у складі держав імперій поч. ХХ ст. Для досягнення мети нами окреслено основні завдання:

- проаналізувати джерельну базу й історіографію по темі дослідження;
- висвітлити становище поляків у складі трьох держав імперій ;
- охарактеризувати об'єктивні передумови відродження державності кін. ХІХ – поч. ХХ ст.

Становлення Другої Речі Посполитої зумовлене важким становищем польських земель у межах імперій. Об'єктивною умовою відновлення Польщі була колоніальна політика, що проводили Австрія, Пруссія та Росія. Стиснутий пресом панування імперій, польський народ перебував у стані економічної, культурної та політичної дискримінації. Форми національного пригнічення й умови життя безпосередньо залежали від становища у країнах, які інкорпоровали польські землі. У Королівстві Польському царський уряд проводив політику інтенсивної русифікації й уніфікації польських земель із рештою території Російської імперії, здійснював репресії щодо населення. На початок ХХ ст. тут були скасовані всі спеціальні установи й органи, що символізували автономію, ліквідовано інститут намісництва, впроваджено схожу з російською губернську та повітову структуру адміністративного апарату, чимало відомств стали безпосередньо підпорядковуватися центральній владі. Навіть костел перебував під контролем Римсько-католицької колегії у Петербурзі. Поширення на Королівство загальноросійських інституцій супроводжувалось усуненням поляків із адміністративного апарату, переведенням діловодства на російську мову. Поступово найменування Королівства Польського, що відображало особливе становище польських земель у Російській імперії, почали замінювати новим – «Привіслянський край», який 1888 р. ввели до законодавчих актів. Із особливою ревністю царизм прагнув до викорінення національного духу у царині культури й освіти [9, s. 186].

Подібна політика щодо поляків спостерігалась і в Німецькій імперії. Повсюдно обмежувалися громадянські права польського насе-

лення, фальсифікувалися дані про його чисельність, насаджувалися німецькі імена, прізвища, географічні назви тощо. Велике князівство Познанське було перейменоване на Познанську провінцію. Польську мову витіснили з адміністративних установ, судочинства, навчальних закладів. Німецька адміністрація встановила контроль за діяльністю костелу, який у Берліні трактували як прояв національного опору. Політика онімечення польського суспільства передбачала й економічні заходи. Так, 26 квітня 1886 р. було прийнято закон «Про внутрішню колонізацію польських провінцій Пруссії». Ним передбачалося утворення Колонізаційної комісії. В її розпорядження виділили 100 млн. марок для скуповування землі, що належала полякам, і передачі її німецьким колоністам. Через 10 років започатковано політику «викорінення» польського населення. Її провідником став утворений 1894 р. Пангерманський союз, який показував поляків як ворогів, знищення котрих мало стати першочерговим завданням німецької політики. У цьому ж напрямі діяла Спілка підтримки германізації у східних провінціях створена наприкінці 1894 р. В умовах антипольської пропаганди німецької преси на польських землях, що належали до Пруссії, активно онімечували місцеву освіту та культуру.

Кращими для розвитку польського народу були умови в Галичині. Після перетворення Австрійської імперії на дуалістичну монархію Галичину віднесли до Ціслейтанії – групи володінь Габсбургів, центром яких був Відень. Ухвалена наприкінці 1867 р. Конституція Австро-Угорщини передбачала автономію Галичини і Володимирії та Великого князівства Краківського. Ці землі отримали представництво в імперській державній раді – рейхсраті, у Львові відкрито Крайовий Сейм. Австрійський уряд тісно співпрацював із польською шляхтою яка вважала відносини з Віднем вигідними. Частково полонізувався адміністративний апарат, середня та вища освіта, заклади культури. Виникло багато періодичних видань польською мовою. Водночас Галичині довелося сплатити певну ціну за правління краківських консерваторів. Як зазначив П. Вандич: «Вони виявилися не вельми добрими господарниками, а їхня політика відбивала землевласницький, клерикальний і дещо обмежений світогляд» [3, s. 229]. Галичина залишалася відсталим регіоном, через що тут набував інтенсивності процес еміграції селян, які страждали від малоземелля й безземелля, виїжджали до Америки або подавалися на сезонні роботи у

Західну Європу. На динаміку суспільно-політичного руху на цих територіях впливало і наростаюче українсько-польське протистояння. На початку ХХ ст. очевидною ставала тенденція неможливості вирішення завдань відновлення польської державності, відродження національної економіки та духовного самозбереження поляків в умовах панування Російської, Німецької та Австро-Угорської імперій. Ці держави не були зацікавлені в розвитку польської мови, культури, національної свідомості. Перебування земель колишньої Речі Посполитої у різних державних об'єднаннях призвело до поглиблення політичної й економічної криз. Наступ російських, австро-угорських і німецьких монархічних кіл на польські землі в останні десятиліття ХІХ – поч. ХХ ст. обмежував права та свободи поляків, посилював централізацію, уніфікацію, русифікацію й онімечення поляків, сприяв розколу польського суспільства.

Політика дискримінації поляків у суспільному житті, яку здійснював царат у Королівстві Польському, викликала незадоволення та протест населення, зростання його суспільно-політичної активності для відвоювання культурних, соціальних, політичних прав і свобод. Хвиля революційних подій 1905–1907 рр. у Російській імперії охопила й поляків, викликавши активізацію громадсько-політичного життя. І хоча після неї наступило розчарування, поляки зуміли використати цей час для відродження традицій, набуття нових суспільно-політичних ідей. Під час означених подій було випробувано різні методи боротьби, розширилися рамки та форми суспільної активності – від створення професійних спілок до організації страйкового руху та змовницько-терористичних акцій. Сформувались політичні програми партій, які поширили свій вплив на широкі кола населення. На відміну від попередніх повстань, революція, хоча також зазнала поразки, певною мірою поліпшила національне становище поляків. Вона була своєрідною пробою польських патріотичних сил перед основними змаганнями за незалежність, що припали на роки Першої світової війни. Можна погодитися з думкою польського історика Т. Наленча, що «революція пробудила від політичного сну мільйонні маси населення, показала їм можливість і реальність боротьби за зміну національного та соціального статусів. Терор і репресії загнали надії у підпілля, проте повторне їх пожвавлення було вже лише питанням часу» [7, s. 428].

Як і попередні визвольні рухи, революція 1905-1907 рр. охопила території що перебува-

ли у складі Пруссії, ритм боротьби зумовлювали зусилля німецького уряду щодо понімечення поляків, які спиралися на зростання шовіністичних настроїв німців. Офіційна влада тонувала суспільні конфлікти, перешкоджала посиленню популярності серед поляків «народової демократії», основною метою діяльності якої визначено було оборону національних інтересів. Послідовна протидія онімеченню показала ступінь організованості та силу польського опору. Значно дієво боронилася Великопольща, особливо у сфері економіки та культури. Незважаючи на труднощі, пов'язані з нестачею на цьому терені польських освічених верств, жвавіше пробуджувалася польська ідентичність Верхньої Сілезії.

Та величезна диспропорція можливостей обох сторін не обіцяла великих здобутків для поляків. Так, на Мазурах найслабші в усій пруській дільниці польські осередки вочевидь поступалися натиску германізму. Поступово зникала національна ідентичність емігрантів, особливо другого покоління, які були вирвані з родинного кола, звідусіль оточені усім німецьким. Найбільше це спостерігалось у західних провінціях імперії. Молоде покоління поляків, після німецьких школи і служби у війську, втрачало зв'язок із національним середовищем, швидко піддавалося асиміляції. Змінити такі негативні тенденції для польського населення могло тільки здобуття незалежності.

Інакше можна охарактеризувати становище поляків, які проживали на територіях, підвладних Австро-Угорщині. Автономія, що вже кілька десятиліть мала Галичина, гарантувала вільний розвиток їх національно-культурного життя. Порівняно з наданими свободами, «недемократичністю вражала система здійснення влади» [7, s. 432]. Обмеження національних прагнень впливало також із міжнародної ситуації, яка з часів франко-пруської війни не сприяла вирішенню польського питання. Варто відзначити відставання краю у господарському розвитку, за рівнем національного доходу на особу Галичина вдвічі поступалася Королівству Польському і втричі – польським дільницям Пруссії, а також гостроту соціальних суперечностей, які позначалися на суспільно-політичній ситуації.

Революційні події 1905-1907 рр. у Росії пожвавили політичне життя Австро-Угорщини та Галичини, дали поштовх руху за загальне виборче право, впровадження демократичного права голосу – загального, рівного, безпосереднього, таємного. У реформі був переконаний імператор Франц Йосиф, який вбачав у ній

можливість зміцнення послабленої національними конфліктами держави. Та проект нового положення про вибори спочатку не схвалила парламентська більшість. Вирішальну роль у цьому відіграло Польське Коло, котре побоювалося, що демократизація виборів посилисть національний рух українців Східної Галичини, який уже вступив у політичну фазу розвитку. У січні 1907 р., у т.ч. завдяки зміні позиції Польського Кола, викликаній впровадженням у Західноукраїнських землях двомандатних виборчих округів, що виразно надавало перевагу полякам, нові засади виборів до Віденського парламенту були ухвалені. Політична напруга дещо послабилася. Новий виборчий закон про вибори до австрійського парламенту скасовував курії та запроваджував загальне виборче право, за яким, однак, голосу позбавляли жінок та учасників громадських організацій. Боротьба за зміну системи виборів до крайових сеймів успішно завершилася лише у 1914 році. Однак виборчий закон не набрав чинності у зв'язку з початком Першої світової війни.

Водночас у Галичині розвивалось інтелектуальне та культурне життя поляків, діяли громадські, наукові й освітні організації, створювались політичні партії. У 1908 р. у Кракові був створений таємний Союз дієвої боротьби на чолі з Ю. Пілсудським, К. Соснковським, М. Кукелем. Його завданням стала підготовка військових кадрів для майбутнього повстання. Значення організації зросло, коли у 1910 р. виникли підпорядковані йому, легальні парамілітарні організації: «Стшелець» («Стрілець») у Кракові та Зв'язок Стшелецькі (Стрілецький союз) у Львові. Напередодні Першої світової війни стрілецькі формації об'єднували 10 тис. осіб.

У 1910 р. частина ендеків утворила таємну організацію – Армія Польська (АП). В її статуті чітко зазначено – метою є здобуття незалежності. Із часом легальною організацією АП стали Польські стрілецькі дружини, які нараховували до 4 тис. юнаків і дівчат. До початку Першої світової війни польські політичні партії мали таємні та паралегалітарні організації, які готувалися до боротьби за незалежність Польщі. 10 листопада 1912 р. у Відні представники ППС – фракції, ППСД, ПСЛ, НЗР, НЗХ утворили Тимчасову комісію конфедеративних незалежницьких партій. Вона була покликана координувати діяльність партій і військових формувань. На 1914 р. незалежницькі організації, які прагнули відбудувати польську державність під час майбутньої війни, нарахо-

ували кілька десятків тисяч членів. Зауважимо, що польський визвольний рух ще з кінця XVIII ст. був реальним політичним чинником на землях колишньої Речі Посполитої. Його розвиток мав специфіку та залежав від низки соціальних, економічних, політичних та історичних факторів. Саме вони та менталітет поляків визначали інтенсивність, розмах і вплив змагань за національне визволення. Прагнення до незалежності держави значною мірою визначалося політичним, соціально-економічним і духовним станом польського народу під владою держав імперій. Уже в XIX ст. національно-визвольний рух на польських землях перетворився на важливий фактор політичного самоствердження польського народу. Однак до початку Першої світової війни поляки, що перебували в умовах панування трьох імперій – Росії, Австро-Угорщини та Німеччини, об'єктивно не могли розраховувати на здобуття державної незалежності.

Перша світова війна розпочалася за умов, коли після останнього поділу Речі Посполитої на Віденському конгресі 1815 р. його учасники вперше вступили між собою у збройну боротьбу. У зв'язку з тим, що польські землі належали до складу територій воюючих держав, Польща від початку стала театром воєнних дій. Російські й австро-угорські правлячі кола, які боролися за панування в Європі, намагалися не тільки зберегти, а й розширити та зміцнити своє становище на польських теренах. Розпочинаючи війну, уряди Німеччини й Австро-Угорщини запевняли у спільній відозві від 9 серпня 1914 р., що їхні війська принесуть населенню королівства Польського «свободу і незалежність». Царська Росія відозвою до поляків закликала їх бити ворога в ім'я об'єднання всіх трьох частин Польщі під скіпетром Романових.

Насправді інтереси та прагнення поляків, як зрештою й українців, залишалися далеко за реальними планами воюючих країн. Війна між трьома континентальними імперіями стала важким випробуванням і лихом для всього польського народу. Трагедія поглиблювалася тим, що солдати-поляки перебували з різних боків фронту, який проходив польськими й українськими землями. Бої супроводжувалися значними людськими та матеріальними втратами. Упродовж війни 3 млн. поляків воювали у ворогуючих арміях за чужі інтереси. На різних фронтах Першої світової їх загинуло 450 тис., понад 1 млн. було поранено [1, с. 435]. Війна та політика використання ресурсів, яку здійснювали воюючі країни, завдали Польщі

значних матеріальних втрат. Їх загальний розмір польська делегація на Паризькій мирній конференції у 1919 р. визначила у сумі 73 млрд. золотих франків. Сильно постраждало господарство королівства Польського та Галичини. На цих землях було знищено понад половину мостів, дві третини вокзалів, спалено 1,9 млн. будівель [1, с. 435]. У широких масштабах евакуювалися поляки і українці, вивозилося майно. Відступаючі російські війська перемістили вглиб Росії чимало промислових підприємств, установ, навчальних закладів, кваліфікованих робітників і службовців.

Після того, як у 1915 р. Королівство Польське окупували війська Центральних держав, його господарство стало об'єктом грабунку з боку Німеччини й Австро-Угорщини. Їхні уряди намагалися максимально використати економічний і людський потенціал зайнятих територій для війни, а також, по мірі можливості, підірвати польську економіку на майбутнє. Широких масштабів набуло примусове вивезення робочої сили. У трохи кращому становищі перебувала економіка Верхньої Сілезії, території Познані та Помор'я, але й тут у сільському господарстві спостерігався спад. В австрійській частині Польщі від воєнних дій найбільше постраждали нафтова промисловість і дрібне сільське господарство. Все це активізувало патріотичні сили й активізувало польське населення. Протягом воєнних років визвольний рух на польських землях, що мав на меті відновлення держави, не припинявся. З одного боку, війна принесла страждання, руїни, зубожіння, а з іншого – поступово зростало значення Польщі, польське питання стало важливою проблемою міжнародної європейської політики.

Отже, аналіз становища польських земель у складі Російської, Німецької й Австро-Угорської імперій, дає змогу робити висновки,

що колоніальна політика держав імперій на рубежі XIX-XX ст. і важке економічне, політичне та культурне становище, а також релігійне пригнічення поляків призвело до посилення національно-визвольних рухів, розвитку суспільно-політичної думки щодо свободи та суверенності кожного народу, його права на національну державність. На початку XX ст. склалися об'єктивні передумови для відновлення Польської держави. Вплив на політизацію польського населення справляли революційні події 1905-1907 років у Російській імперії, а згодом і початок Першої світової війни. Незважаючи на це, політика офіційного Відня, Берліна та Петербургу об'єднували використання людського потенціалу та багатств країни, онічечення та русифікація, руйнування національних культур, переслідування визвольних рухів, обмеження свобод поляків та образи їх національних почуттів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Зашкільняк Л.О. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л.О. Зашкільняк, М.Г. Крикун. – Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2002. – 752 с.
2. Алексієвць Л. Польща: утвердження незалежної держави 1918-1926 / Л. Алексієвць. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 448 с.
3. Баран З. Відродження і становлення Польської держави 1918-1921 рр. / З. Баран. – Львів: ЛДУ, 1995. – 52 с.
4. Калінчик В. Становлення політичної системи Другої Речі Посполитої (1918-1926 рр.) / В. Калінчик // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки / Відп. ред. С.В. Віднянський. – Вип. 14. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 255-269.
5. Pajewski J. Budowa Drugiej Rzeczypospolitej. 1918-1926 / J. Pajewski. – Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1995. – 268 s.
6. Łossowski P. Zerwanepęta. Wy zwoleniem polskich w listopadzie 1918 / P. Łossowski. – Warszawa, 1988. – 147 s.
7. Nałęcz T. Odzyskana niepodległość / T. Nałęcz // Polska. Losy państwa i narodu. Do 1939 roku. – Warszawa: Wydawnictwo ISKRY, 2003. – S. 415-576.
8. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення / П. Вандич. – К.: Критика, 2004. – 464 с.
9. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі / Н. Дейвіс. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – 1080 с.

Боечко Владислав Становище польських земель у складі держав імперій на початку XX ст.

У статті проаналізовано колоніальне становище польських земель у складі держав імперій: Російської, Німецької та Австро-Угорської на поч. XX ст. Стиснутий пресом панування імперій, польський народ перебував у стані культурної, економічної та політичної дискримінації. Важке становище поєднувалось із релігійним пригнічення поляків, що викликало масовий супротив населення. Визначено, що революційні події 1905-1907 рр. у Російській імперії сприяли політичній активізації широких верст населення Королівства Польського, Великопольщі й інших польських земель. З'ясовано, що умови життя польського населення залежали від становища у державах імперіях, що розділили між собою польські землі. Досліджено, що на поч. XX ст. у польському суспільстві сформувалися об'єктивні передумови відродження незалежної держави.

Ключові слова: відродження польської державності, становище польських земель, польське суспільство, держави імперій

Боечко Владислав Положение польских земель в составе государств империй в начале XX в.

В статье проанализировано колониальное положение польских земель в составе государств империй: Российской, немецкой и Австро-Венгерской в нач. XX ст. Стесненный прессом государств империй польский народ был в состоянии

культурной, экономической и политической дискриминации. Тяжелое положение накладывалось на религиозный гнет, что вызывало массовое сопротивление поляков. Установлено, что революционные события 1905-1907 гг. в Российской империи способствовали политической активизации широких слоев населения Королевства Польского, Великопольши и других польских земель. Обозначено, что условия жизни поляков зависели от их положения в государствах империях, которые разделили между собой польские земли. Определено, что в начале XX века в польском обществе сформировались объективные предпосылки возрождения независимого государства.

Ключевые слова: возрождение польской государственности, положение польских земель, польское общество, государства империи

Boyechko Vladislav *The condition of the Polish lands consisting of States-Empires at the beginning of the XXth century*

The article analyses the colonial state of Polish lands as a constituent part of states-empires: Russian, German and Austria-Hungarian at the beginning of the XXth century. Polish people were in the condition of cultural, economic and political discrimination, pressed by the empire domination. Difficult condition was combined with religious suppression of Polish people, it caused mass opposition of population. It is determined that revolutionary events of 1905-1907 in the Russian Empire contributed to the political activity of wide layers of population of the Polish Kingdom, Velikopolshcha and other Polish lands. It is found out that life conditions of the Polish population depended on the condition in the states-empires which divided Polish lands between themselves. It is investigated that at the beginning of the XXth century objective preconditions for revival of the independent state were formed in the Polish society.

Keywords: revival of the Polish statehood, condition of the Polish lands, Polish society, states-empires

Рецензенти:

Димчик Рафал, доктор історії, ад'юнкт

Тробські Мацей, доктор ґабілітований, професор

Надійшла до редакції 16.04.2016 р.